

nilen bir parça nefsanî arzu kalır. Nefsin arzusu ve şeytanın vesvesesi sebebiyle nâdiren günah işlemesi mümkün olan ve lî bu durumda şiddetli bir pişmanlık duyp derhal tövbe etmelidir (Hakîm et-Tirmizî, s. 402).

Bazı sûfiler, velîlerin cezbe ve sekr halinde iken bile ilâhî koruma altında bulduklarını, bundan dolayı dinin emir ve yasaklarına aykırı hareket etmeyeceklerini ileri sürmüşlerdir. Menkıbeye göre Ebû Abdullah et-Türûğbezi kılık ve açlığın hüküm sürdüğünü duyunca halka olan şefkatinden şuurunu yitirmişti; fakat bu halde iken namaz vakti girince şuuru yerine geldiği için bu görevi ifa eder, sonra önceki haline dönerdi. Bu rivayeti aktaran Kuşeyrî (*er-Risâle*, s. 206) olayı, Ebû Abdullah'ın dinî hükümler hususunda Allah'ın koruması altında bulunduğunu şeklinde yorumlamakta; ayrıca bu sûfinin, kılıktan acı çeken halkın durumuna üzülmekten dolayı şuurunu kaybedecek hale gelmesini "hakikat ehli"nden olmanın en büyük özelliği olarak göstermektedir.

İlk sûfiler genellikle keşf ve ilhamın vahiy gibi kesin olmadığını, sûfinin keşfinde hata bulunabileceğini kabul ederlerdi. Ancak Hakîm et-Tirmizî'den itibaren bazı mutasavvıflar bu hususta farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Hakîm'e göre "mükelle" ve "muahdes" denilen keşf ve ilham sahibi bulunduğu derecenin hakikatine erince artık nefsin kuruntusundan korkup kaygılanmaz; şeytan peygambere gelen vahyi bozmadığı gibi nefsin kuruntusu da keşf ve ilhamı bozamaz; ilham da vahiy gibi koruma altındadır (Sülemî, s. 220). Bu fikir, özellikle Gazzâlî ve İbnü'l-Arabî gibi mutasavvıflar tarafından desteklenmiş, velîlerin bazı mertebelerde ilham yoluyla aldıkları bilgilerde yanılma olmayacağı kabul edilmiştir (*İhyâ*, III, 14, 17; *el-Fütûhât*, III, 335). Müridin ferâseti zan olabilir ama âriflerin ferâseti hakikattir (Kuşeyrî, s. 484). Bazı sûfilerin tam isabet kaydeden ve hiç şaşmayan bir ferâsete sahip olduğuna inanılır. Şah b. Şücâ-i Kirmânî bunlardan biridir (*a.g.e.*, s. 483).

Velîlerin dinî ve ahlâkî davranışlarında ilâhî bir koruma altında olduklarına inanan sûfiler, onların söyledikleri sözler itibariyle de bu korumanın geçerli olduğunu, "şahihyât" denilen ve ilk bakışta şeriate aykırı gibi görünen ifadelerin aslında dine aykırı olmadığını savunmuşlardır (Ankaravî, s. 100).

Velîlerin günah işlemeyecekleri, işlemler bile bunda ısrar etmeyecekleri inan-

cı, bazı müridlerin şeyhlerini yanılmaz ve günah işlemeyen olarak kabul etmelerine yol açmıştır. Bu durumda büyük sûfiler, şeyhlerin günah olan fiillerini müridlerin kabul ve tasvip etmemelerini, ancak karşı da çıkmamalarını, onları halleriyle başbaşa bırakmalarını tavsiye etmişler ve Hızır-Mûsâ kıssasına dair âyetleri (el-Kehf 18/68-82) bu tavsiyelerine delil olarak göstermişlerdir (Kuşeyrî, s. 74; Alâüddeve-i Simnânî, s. 193).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "İfz" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, III, 311; Hakîm et-Tirmizî, *Hatmü'l-evliyâ*, s. 402; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, s. 75, 99; Sülemî, *Tabakât*, s. 220; Ebû Mansur el-Abbâdî, *Şûfînâme* (nşr. Gulâm Hüseyin-i Yûsufî), Tahran 1347 hş., s. 102, 125; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Jukovski), s. 162, 231, 342; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 65, 74, 81, 206, 462, 483-484, 519-520, 526, 633, 665, 743; Gazzâlî, *İhyâ*, III, 14, 17; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, III, 335, 402; Câmî, *Nefeât*, s. 173, 485; Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ*, Bulak 1256, s. 99-100; Şeybî, *eş-Şıla*, s. 414; Seyyid Ahmed Murâd el-Bekrî, *er-Risâletü's-şûfiyye*, Kahire 1346 hş., s. 17; Alâüddeve-i Simnânî, *Çihil Meclis*, Tahran 1366 hş., s. 186, 193.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

HIFZISSİHHA

(حفظ الصحة)

Sağlık bilgisi ve sağlığın korunmasıyla ilgilenen tıp dalı.

Hıfzıssihha (hıfzu's-sihha) tıp ilmiyle paralel bir gelişme göstermiş ve çok eski dönemlerden itibaren onun bir dalı olarak kabul edilmiştir. İslâm tıp literatüründe **tedbîrüs-sihha** adıyla da geçer. Günümüzde Araçlar, Türkçe'de son zamanlarda kullanılan "koruyucu hekimlik" tabirine benzer şekilde "et-tıbbü'l-vikâî" de denmektedirler. Batı dillerindeki karşılığı olan **hijyen** ise (hygiene) Grek mitolojisindeki sağlık tanrısı Asklepios'un (Esculape) kızı ve yardımcısı Hygieia'dan gelmektedir.

Hemen hemen bütün dinler genelde insan sağlığıyla ilgilenmiştir; meselâ yâşayan dinlerden Budizm'in hıfzıssihha üzerine birtakım prensipler ortaya koyduğu görülür. Budistler'in uyması gereken emirler arasında öldürmemek, zarar vermemek, içki ve uyuşturucu kullanmamak da vardır. Hıfzıssihhaya vahye dayanan dinlerde daha fazla önem verildiği görülür. Kitâb-ı Mukaddes'te ve yahudi şeriatının temel kitaplarında konuyla ilgili birçok esas yer almaktadır. Eski Ahid'in çeşitli bölümlerinde fizikî temizlik öngörülmüştür. İhtilâm olan askerlerin yıkanınca kadar ordugâha gelmemeleri emredilir.

Defi hâcette bulunmak için ordugâhın dışına çıkılması, kişinin silâhlarıyla birlikte yanında taşıyacağı bir çomakla yere bir çukur açması ve işi bitince üstünü kapatması istenir (Tesniye, 23/13-15). Savaştan sonra orduda veba salgını çıktığında askerlerin yedi gün süreyle ordugâhın dışında konaklamaları, kendilerinin, getirdikleri esirlerin ve bir düşman öldürmüş veya bir ölüye dokunmuş olan herkesin yıkanması, elbiseleriyle bütün deri, keçe ve ahşap eşyayı temizlemeleri, ateşe dayanıklı madenî eşyanın tamamını ateşten geçirmeleri emredilmekte ve ancak yedinci gün tekrar yıkanıp elbiselerini de bir daha yıkadıktan sonra ordugâha girebilecekleri bildirilmektedir (Sayılar, 31/16-24). İslâm'da olduğu gibi eti yenen hayvanları keserek kanını akıtmak İsrâilîğulları'na da verilmiş bir emirdir ve akıltan kanın toprakla örtülmesi gerekir (Levililer, 17/13). Eti yemeyen hayvanların leşine dokunan veya bunları taşımak zorunda kalan kimse murdar sayılır. Murdarlık süresi genel olarak akşama kadardır ve bu süre zarfında yıkanıp elbiselerini temizlemesi gerekir (Levililer, 11/24, 27-28, 17/15-16). Eski Ahid'de ayrıca vücuttan çıkan iltihabî akıntılar, meni, hayız ve istihâze kanı, hayız gören kadının kullandığı yatak ve yaygılar murdar sayılmış, akıntılan kurtulanların, hayızlı kadına veya onun yatağına dokunanların yıkanması emredilmiştir (Levililer, 15/1-32). Eski Ahid'den başka yahudilerin ve özellikle din adamlarının görev ve sorumluluklarıyla ilgili metinlerde vücut temizliği, temiz ve düzenli yemek, diş bakımı, yemek öncesi ve sonrası ellerin yıkanması, yiyecek kaplarının açık bırakılmaması gibi konulara da temas edilmektedir. Ayrıca Talmud'da hayvan ölülerinin, tabakhânelerin, mezarlıkların yerleşim merkezlerine elli arşından yakın olamayacağı belirtilmiş, sokak ve pazar yerlerinin süpürülmesi istenmiştir (*EJd.*, VIII, 1140-1141). 1948'de Oxford'da basılan *The Soncino Talmud*'un XVIII. cildi "Tohoroth" (taharet, temizlik) başlığını taşımakta olup kadınların özel halleri, kapacak, mesken, vücut ve el temizliği gibi konulara ayrılmıştır.

Hıfzıssihha, İslâm'ın iki temel kaynağını meydana getiren Kitap ve Sünnet'te önemli bir yer tutar. Kur'an'da bu hususa doğrudan veya dolaylı biçimde temas eden birçok âyet bulunmaktadır. Kur'an'ın müminler için şifa olması (Yûnus 10/57; el-İsrâ 17/82), ruh ve beden sağlığı için ortaya koyduğu esaslar sebebiyledir.

Dinî ve dünyevî görevleri daha iyi şekilde yerine getirebilme açısından Kitap ve Sünnet'te sağlıklı, güçlü ve bilgili olmanın önemine dikkat çekilir. Kur'an'da Hz. Şuayb'ın kızlarından birinin babasından, konyunlarını sulamaları için kendilerine yardım eden Hz. Mûsâ'yı güçlülüğü ve güvenilirliğinden dolayı ücretle tutmasını istediği (el-Kasas 28/26) ve Tâlût'un halktan biri olduğu halde fizik ve bilgi üstünlüğü sebebiyle dönemin peygamberi tarafından Câlût'a karşı hazırlanan orduya kumandan tayin edildiği anlatılır (el-Bakara 2/247). Hz. Peygamber de güçlü müminin zayıf müminden daha hayırlı ve Allah katında daha sevimli olduğunu belirtir (*Mûsned*, II, 366, 370; Müslim, "Kâder", 34; İbn Mâce, "Muğaddime", 10; "Züh'd", 14).

İslâmiyet insan hayatına büyük bir değer vermiştir. Kişinin kendisini (en-Nisâ 4/29), açlık korkusuyla çocuğunu (el-En'âm 6/151; el-İsrâ 17/31) ve haksız yere başkalarını (en-Nisâ 4/93; el-Mâide 5/32; el-İsrâ 17/33; el-Furkân 25/68) öldürmesi yasaklanır. Kur'an'daki kısas âyetleri dahi netice itibarıyla hayatı korumaya yöneliktir. İnsanın bakışlarından yürümesine kadar bütün davranışlarına yön verilirken de gerek ruh gerekse fizik açılarından onun sağlığı esas alınmıştır. Hz. Peygamber dualarında sık sık Allah'tan âfiyet dileğinde bulunur ve bunun Allah'a en hoş gelen dualardan olduğu ifade edilir (İbn Kayyim el-Cevziyye, s. 168). Ayrıca hadislerde hayatın korunmasıyla ilgili birçok tedbirin açıklandığı görülmektedir. Meselâ korkuluğu olmayan bir damda geceleyip uyku sersemliğiyle düşme, fırtınalı havada denize açılma (*Mûsned*, V, 79, 271), lambayı açık bırakıp yağına tamah eden farenin yanan fitili çekerek yangına yol açması (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 16) gibi tehlikelere karşı alınması gereken tedbirler bunlardan bazılarıdır.

Hıfzıssihhanın ilk şartı olan temizlik Kur'an'da çokça yer alır ve bunun için gökten temiz su indirildiği belirtilir (el-Enfâl 8/11; el-Furkân 25/48). İslâm'ın tebliğiyle ilgili ilk âyetlerde Resûl-i Ekrem'e elbiselerini temiz tutması emredilir (el-Müddessir 74/4). Ayrıca Cenâb-ı Hak'ın, Mescid-i Harâm'ı orada ibadet edecek kimseler için temiz tutmaları konusunda Hz. İbrâhim ile oğlu İsmâil'den söz aldığı anlatılır (el-Bakara 2/125; el-Hac 22/26). Temizlenen kişiler övülür ve Allah'ın madî ve mânevî kirlere arınanları sevdiği bildirilir (el-Bakara 2/222; et-Tevbe 9/108). Ayrıca namaz için abdest, cünüplük halinde ise boy abdesti farz kılınmıştır

(el-Mâide 5/6). Hadislerde temizlikle ilgili birtakım ayrıntılara da yer verilmiştir. Konularına göre tasnif edilen hadis kaynakları çoğunlukla tahâretle başlar. Hz. Peygamber temizliği "imanın yarısı" olarak tanımlar (*Mûsned*, IV, 260; V, 342, 343, 344, 363, 370, 372; Dârimî, "Vuđû", 2; Müslim, "Tahâret", 1; Tirmizî, "Da'avât", 86). Bıyıkların kısaltılması, koltuk altı ve kasık kollarının tıraş edilmesi, tırnakların kesilmesi ve sünnet olma fitrattan sayılır (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "ftr" md.).

Beslenme ve solunum sebebiyle iç organlarının sağlığının büyük ölçüde ağız sağlığına bağlı olması, dişler arasında kalan yemek artıklarının vücut ısısının etkisiyle kısa sürede bozulup mikrop üretmesi (aş. bk.) sebebiyle Hz. Peygamber'in diş bakımına özel bir önem verdiği ve misvak üzerinde çokça durduğu görülmektedir (bk. a.g.e., "svk" md.). Resûl-i Ekrem, ağız için bir temizlik aleti olarak nitelendirdiği (Buhârî, "Şavm", 27; İbn Mâce, "Tahâret", 7; Nesâî, "Tahâret", 4) misvakı kullanmayı o kadar çok emretmiştir ki (bazı rivayetlere göre kendisi ilâhî emre o kadar çok muhatap olmuştur ki) ashap ve Resûlullâh bu konuda bir âyet indirilip onun farz kılınacağını dahi düşünmüşlerdir (*Mûsned*, I, 237, 285, 307, 337, 340; III, 490).

Hadislerde, evlerin sadece içinin değil önlerinin (Tirmizî, "Edeb", 41) ve ayrıca sokakların da temiz tutulması, eza veren şeylerin yollardan kaldırılması istenir. Bu hareketler, bazı hadislerde kişinin cennete girmesine vesile olacak davranışlardan, bazılarında da sadaka veya imandan kabul edilmiştir. Eza veren şeyler olarak taş, diken ve kemik gibi nesnelere sayılmıştır ki (Buhârî, "Mezâlim", 24, "Cihâd", 128; Müslim, "İmân", 58, "Zekât", 56) bu da halk sağlığı açısından sakıncalı olan çöplerin yollara atılmaması gerektiğini gösterir. Bir hadiste ise Resûl-i Ekrem ümmetinin iyilik ve kötülüklerinin kendisine arzedildiğini, iyilikleri arasında yoldan sıklıkla veren şeylerin kaldırılmasını, kötülükleri arasında da yollara tükürmeyi gördüğünü belirtir (*Mûsned*, V, 180). Hz. Peygamber'in bu konudaki emirlerinin vefatından sonra da halifeler tarafından devam ettirildiği görülmektedir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Basra'ya vali ve kadı tayin edildiği zaman yaptığı konuşmasında kendisini Halife Ömer'in bu şehre, halkına Kitap ve Sünnet'i öğretmek ve yollarını temizlemek üzere gönderdiğini söylemiştir (Dârimî, "Muğaddime", 46). Hadislerde hıfzıssihhaya dair daha birçok konu yer

almaktadır. Meselâ kuduz ve saldırgan köpeklerin itlâfı (Buhârî, "Ceza'ü's-şayd", 7; Müslim, "Müsâkât", 46), insanlara zarar veren haşaratın öldürülmesi, köpeklerin yaladığı kapların su ve toprakla yedi defa yıkanması emirlerini (Buhârî, "Vuđû", 33; Müslim, "Tahâret", 89, 91, 92, 93; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 38) bu açıdan değerlendirmek gerekir. Bir hadiste de elinde yağ kokusu bulunduğu halde yatan kimsenin başına bir şey geldiğinde bunun sorumlusunun sadece kendisi olacağı belirtilir (*Mûsned*, II, 263, 344, 537; Ebû Dâvûd, "Eç'ime", 53; Tirmizî, "Eç'ime", 48).

Kur'an'ın, "Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın" (el-Bakara 2/195) emrine sağlık şartlarının sağlanması da girer. Birçok hastalığın sebebinin dengelessiz beslenme, fazla miktarda yeme veya vücuda zarar veren şeyleri yiyip içme olduğu eskiden beri bilinen ve modern tıbbın da kabul ettiği bir gerçektir. Kur'an-ı Kerim, insanlara verilen rızıkların temiz ve helâlden yenilmesini emretmekte (el-Bakara 2/172), Hz. Peygamber'in iyi ve temiz şeyleri helâl, kötü ve zararlı şeyleri ise haram kılmak üzere görevlendirildiğini bildirmektedir (el-A'râf 7/157). Kur'an'da, mikropların çoğalmasına en uygun ortamı oluşturan kan ve leşle trişin gibi parazitleri barındırma yanında başka zararlıları da bulunan domuzun ve yaratılıştan pis olan hayvanların etlerinin yenilmesi haram kılınmıştır. Ayrıca eti ve sütü aslında helâl olduğu halde pislik yemeyi alışkanlık haline getiren ve "cellâle" denilen hayvanlardan gıda olarak faydalanmanın yasaklanması da (*Mûsned*, I, 226; Ebû Dâvûd, "Eç'ime", 24; Tirmizî, "Eç'ime", 24) şüphesiz sağlığı korumaya yöneliktir. İslâm âlimleri, bu hayvanların etinden yararlanmayı, cinslerine göre belli süreler hapsedilip temiz yemle beslenmeleri şartına bağlamışlardır.

Kur'an beden, ruh ve toplum sağlığı açısından büyük zararları bulunan içki ve kumarı "şeytan işi pislikler" diyerek haram kılmış (el-Mâide 5/90-91), Resûl-i Ekrem de sarhoşluk veren şeylerin azının dahi haram olduğunu belirtmiştir (Ebû Dâvûd, "Eş'ribe", 5; Tirmizî, "Eş'ribe", 3; Nesâî, "Eş'ribe", 25). Ayrıca bazı rivayetlerde "müskir" (sarhoşluk veren) ifadesiyle birlikte zikredilen "müftir" kelimesi (*Mûsned*, VI, 309; Ebû Dâvûd, "Eş'ribe", 5) vücuda gevşeklik veren, uyuşturan anlamını taşımakta (Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, II, 174) ve uyuşturucuları da haram kapsamına almaktadır. Sağlığı korumada

önem taşıyan bir konu da yeme içmede aşırılıktan kaçınmadır. Müslüman tabiplerinin kendilerinden yer yer iktibasta buldukları Hipokrat ve Câlînûs (Galen) gibi tıbbın babası sayılan hekimler de hıfzıssihha için az yemeyi ve tam doymadan sofradan kalkmayı öğütlemişlerdir (Ali b. Rabben et-Taberî, s. 100). Vahye dayanan dinlerde belli zamanlarda oruç tutulması farz kılınırken her zaman için de az yeme tavsiye edilir. Oruçla ilgili âyetlerde (el-Bakara 2/183-185) hıfzıssihha açısından dikkat çeken bir husus da hasta ve yolculara gösterilen kolaylıktır. Kur'ân-ı Kerim'de ayrıca yenilip içilmesi, ancak israftan kaçınılması emredilir (el-A'râf 7/31). Bu âyetler bazı İslâm âlimlerince tıp ilminin bir özeti olarak yorumlanmıştır (Karabulut, II, 567). Bu konunun Hz. Peygamber'in hadislerinde de çokça yer aldığı görülmektedir.

İslâmiyet sağlıklı bir cinsel hayatı öngörür. Fuhuş ve cinsî sapıklık reddedilir ve bu konuda kötü bir örnek oluşturan Lût kavminin helâki Kur'an'da birçok defa hatırlatılır. Ayrıca kadınlarla da fitrata uygun düşmeyecek şekilde cinsel ilişki yasaklandığı gibi (el-Bakara 2/222) sonuçta zinaya ve cinsî sapıklığa yol açan davranışlar da yasaklanmıştır. Bu hususun, toplum ahlâkı açısından olduğu kadar AIDS ve firengi gibi zührevî hastalıkların önlenmesi açısından da büyük önem taşıdığı günümüzde daha iyi anlaşılabilir bulunmaktadır.

İslâm dini insanı yıpratıcı davranışlara da izin vermez. Bundan dolayı ibadette dahi aşırılığı hoş görmemiştir. Hz. Peygamber, ailesini ihmal ederek geceleri ibadetle geçirmeyi (Buhârî, "Nikâh", 1) ve sağlığı bozacak şekilde sürekli oruç tutmayı hoş karşılamamış (Buhârî, "Şavm", 48; "İ'tisâm", 5), bir maksada ulaşmak için itidalle davranmayı (*Müsned*, II, 514, 537; Buhârî, "Rikâk", 18), bu arada gece namazı kılanlar için erken yatmayı (Buhârî, "Mevâkitü's-şalât", 39; Ebû Dâvûd, "Edeb", 23) ve öğle yuvasını (İbn Mâce, "Şiyâm", 22), devamlı oruç tutanlar için de gün aşırı tutmayı (Buhârî, "Şavm", 49) tavsiye etmiştir. Daha birçok emir ve yasak açıkça belirtilmemiş olmakla birlikte yine sağlığı korumaya yöneliktir. İkinciden sonra uyunmaması (Ahmed b. Yûsuf et-Tifâsî, s. 79), uzun müddet güneşte oturulmaması (*Müsned*, II, 383; Ebû Dâvûd, "Edeb", 13), sıcakta beyaz elbise giyilmesi ve başın örtülmesi gibi tavsiyeler bunlardan bazılarıdır. Özellikle sıcak iklimde -yüksek tansiyon gibi tehlikelere

karşı- kan aldırma tavsiye edilir (bk. HACAMAT). Yataktan kalkan kişinin elini yıkamadan su kabına daldırmaması (Müslim, "Tahâret", 87; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 49), su içerken veya bir şey yerken kaba üflenmemesi (İbn Mâce, "Eşribe", 24; Ebû Dâvûd, "Eşribe", 16, 20) gibi yasaklar da hijyenle doğrudan ilgilidir. Hadislerde bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek için de birtakım tedbirler öngörülmüştür. Bir yerde veba çıktığını duyanların oraya girmemeleri, buldukları yerde zuhur etmesi halinde ise oradan ayrılmamaları şeklindeki emir (Buhârî, "Tıb", 30) bunu amaçlar. İslâm, fitrata uygun olan şeyleri aşırılığa kaçmamak şartıyla mubah saymıştır. İnsanın ruh sağlığı açısından ibadetin, çalışmanın ve boş vakti değerlendirilmenin önemi büyüktür. Eğlenme de insanın fitratında var olan bir şeydir. Şeriat, düşün ve bayram gibi neşe günlerinde nezih bir şekilde eğlenmeye izin vermiştir. Ayrıca atıcılık, binicilik, yüzme gibi dinlendirici birtakım sporlar ruh ve beden sağlığı açısından tavsiye edilmiştir (bk. EĞLENCE).

İslâm âlimleri genellikle tıp ilmini nazari ve amelî olmak üzere ikiye ayırırlar. Amelî tıp da ikiye ayrılır. Birincisi, sağlam insanın hasta olmaması ve sağlığını koruması için gereken tedbirler yani hıfzıssihha, ikincisi de hasta olduktan sonra onu tekrar sağlığına kavuşturmak için yapılması gereken teşhis ve tedavidir (Zehbî, s. 31). İslâm tıbbı özellikle Abbâsîler zamanında Doğu'dan ve Batı'dan yapılan tercümelere büyük bir gelişme göstermiştir. Müslüman ve İslâm dünyasında yaşayan gayri müslim tabiplerin eski Hint ve Grek tıbbını mezcederek yeniden sistemli bir hale getirdikleri bu dönemde ortaya konulan eserlerin bir bölümü müstakil olarak hıfzıssihhaya dairdir; genel tıp kitaplarında da bu konuya yer verilmiştir. Meselâ hıfzıssihha alanında kaleme alınmış çalışmalardan birinin müellifi olan Ali b. Rabben et-Taberî (Brockelmann, I, 415) *Firdevsü'l-hikme* adlı kitabının bir bölümünü bu konuya ayırmıştır (s. 97-120). Ebû Zeyd el-Belhî'nin *Mesâlihu'l-ebdân ve'l-enfüs* adlı kitabı da tamamen hıfzıssihhaya dairdir. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshadan (Ayasofya, nr. 3741) 1984'te Frankfurt'ta tıpkıbasımı yapılan eser iki bölümden oluşur; birinci bölüm beden, ikinci bölüm ruh sağlığına ayrılmıştır. On dört babdan oluşan ilk bölümde bedeninin fizikî özellikleri, ihtiyaçları ve bunların giderilmesi, mesken, su ve hava ile ilgili tedbirler, sı-

cak ve soğuğa karşı yapılması gereken şeyler, yiyecek ve içecekler, kokular, uyku, cinsel ilişki, hamam, sağlıklı spor ve yeniden sıhhat kazanma konuları işlenmiştir (s. 2-268). İkinci bölümde ruh sağlığı için yararlı bilgilerle onu bozacak şeylere karşı tedbirlere yer verilmiş ve kaybedilen sağlığı yeniden kazanma yolları, bazı ruhî hastalıklar, korkuyu yenme, gam ve kederi, kalpte oluşan vesveseyi giderme gibi konular ele alınmıştır (s. 268-360). Ruh ve beden sağlığı arasındaki ilişkiye dikkat çeken Belhî, müziğin bedenî ve ruhî hastalıkların tedavisindeki önemine de işaret etmektedir.

Sâbit b. Kurre de *Kitâbü'z-Zahîre fi'l-İlmi't-tıb* adlı eserine hıfzıssihha hakkında genel bilgiler vererek başlar; değişik organlarla ilgili hastalıklardan ve çarelerinden söz ederken de yer yer onlarla ilgili hıfzıssihha konularına temas eder. Meselâ kitabın üçüncü babının konusu saçın tabii haliyle korunması ve güçlenmesi için kullanılacak yağlar, saçta oluşan hastalıklar ve parazitlerdir (s. 21-30). Ali b. Abbas el-Mecûsî'nin *Kâmilü's-şinâ'ati't-tıbbiyye* adlı eserinin II. cildinin bir bölümü yine hıfzıssihha konularına ayrılmıştır. Müellif burada, Ebû Zeyd'in yukarıda bahsedilen eserindeki konulara ek olarak hamile kadın, bebek, çocuk, genç ve yaşlılarla farklı yapıdaki insanlar için hıfzıssihhayı ve değişik tıp konularını incelemektedir (s. 2-112). İbn Sînâ, *el-Kânûn fi't-tıb*'da ve tıpla ilgili diğer eserlerinde birçok defa hıfzıssihha konularına yer vermiştir. Ona göre sağlığın korunması bazı işlerde itidal ve bir kısım şeylerden kaçınma ile mümkündür. İbn Sînâ'nın *Cantica Avicenna* adıyla Latince'ye de çevrilen tıbbı dair recezlerinin bir bölümü ("el-Urcûze fi't-tıb", 80) yine hıfzıssihha ile ilgilidir. Bu recezlerde mevsimlere göre gıda, hava, uyku konuları ile yine mevsimlere göre kara ve deniz yolculukları ve farklı yaşlarda sağlık tedbirleri üzerinde durulmuştur (s. 152-168, 195-206). Onun, yolculukta sağlık tedbirlerini konu ettiği *Tedbirü'l-müsâfirin* adlı risâlesi de (bk. bibl.) hıfzıssihha üzerinedir.

İbn Meymûn'un, melankoliye yakalanan Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin oğlu el-Melikü'l-Efdal Nûreddin Ali için kaleme aldığı *Maqâle fi tedbirü's-şihha* adlı eserinin konusu daha çok hıfzıssihha ile ilgilidir. Eserin ilk bölümü, genel olarak insan sağlığının korunması için gerekli tedbirler hakkındadır. Câlînûs ve Hipokrat'ın hıfzıssihhaya dair tavsiyelerine de yer verilen bu bölümde yemekten sakınma, dengeli

beslenme ve spor konularına yer verilir. Yemekten sonra ağır iş ve hareketler, ayrıca cinsî münasebet ve hamama girme zararlı görülür. Müellif tıp ilminin üç tedbirden meydana geldiğini belirtir ve hıfzıssihhayı bunların en önemlisi olarak kaydeder. Diğer ikisi, hastalığın teşhis ve tedavisiyle yaşlılarda olduğu gibi ne hasta ne de tam sağlıklı olanlar için öngörülen tedbirlerdir. İbn Meymûn sağlık için tabiatın önemine dikkat çeker ve temiz hava, temiz su ve temiz gıda alınmasını şart koşar. Eserin son bölümünde sağlıklı beslenme, sağlıklı cinsel ilişki, hamamlardan faydalanma ve giyimle ilgili tavsiyeler yer almaktadır.

İbnü'n-Nefis, İbn Sînâ'nın *el-Kânûn*'unun uygulama amaçlı bir özeti olan *el-Mûceze fi't-tıbb* adlı eserinin girişinde hıfzıssihha hakkında genel bilgi vermektedir. Müellif eserinde hastalıklardan söz ederken sebep ve tedavileri üzerinde durmakta, kitabın sonunda da saçın korunması, hastalıklar ve tedavileri, zehirlenmelere karşı çareler, haşarat ve zararlı hayvanları evden uzaklaştırmanın yollarına dair çeşitli bilgiler vermektedir. Rabat'ta Kral Hasan'ın Saray Kütüphanesinde (el-Hizânetü'l-Melikîyye) bulunan Muhammed b. Yûsuf b. Halsûn'un (VII/XIII. yüzyıl) *Kitâbü'l-Ağziye ve hıfzı's-şihha* adlı eseri de hıfzıssihhaya dairdir. Müellif eserinde tıbbî hıfzıssihha ve hastalığın izâlesi olarak ikiye ayırır. Kitapta ceninin oluşması, organların görevleri, organlardan her birinin korunması, genel hıfzıssihha konuları, mevsimlere göre alınacak tedbirler ve sağlıklı beslenme üzerinde durulmuştur (Muhammed el-Arabî el-Hattâbî, II, 11-23).

Hıfzıssihha konusu daha birçok bilim adamı tarafından ele alınmıştır. İbn Rüşd'ün *el-Külliyât fi't-tıbb* adlı kitabının bir bölümü ile (s. 315-340) Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in *Nasrî Sultanı Ganî-Billâh'a sunduğu el-Vüşûl li-hıfzı's-şihha fi'l-fuşûl* adlı kitabın tamamı bu konu hakkındadır (a.g.e., II, 189-243). Ebû Bekir er-Râzî'nin eserlerinde de konuya birçok vesile ile temas edilir.

İslâm ülkelerinde genel olarak hıfzıssihha ile ilgili kurallar son asırlara kadar ihtisab teşkilâtları tarafından uygulanmıştır. Muhtesibin en önemli görevi sağlık şartlarını temin etmesiydi; esnafı, özellikle gıda işiyle meşgul olanları denetler, çürük, bayat, kalitesiz ve temiz olmayan malların satılmasını engellerdi. Hisbeyle ilgili eserlerde teşkilâtın nasıl çalıştığına dair geniş bilgi bulunmaktadır. Meselâ

Şeyzerî'den öğrenildiğine göre (*Nihâyetü'r-rütbe*, s. 22) muhtesib fırın binasının bu iş için uygun olup olmadığına bakar, fırıncılar hakkında defter tutar, hamur yoğrulmuş kapların, ekmeğin pişirilen yerlerin, örtülerin ve hamurkârların temiz olmasına dikkat ederdi. Ayrıca balıkçıların kullandıkları kapların temizliği ve sattıkları balıkların taze olup olmadığı her gün kontrol edilirdi (a.g.e., s. 33).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "nşb" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "svk", "fır" md.leri; *el-Muvaftâ*, "Sıfatü'n-nebî", 21; *Müsned*, I, 226, 237, 285, 307, 310, 337, 340; II, 263, 344, 366, 370, 383, 514, 537; III, 100, 177, 290, 301, 306, 315, 319, 331, 337, 366, 386, 394, 490, 514, 537; IV, 260; V, 79, 180, 271, 342, 343, 344, 363, 370, 372; VI, 309; Dârimî, "Mukaddime", 46, "Vuđû", 2, "Et'ime", 27, "Eşribe", 27; Buhârî, "Vuđû", 33, "Şavm", 27, 48, 49, "Cezâ'ü's-şayd", 7, "Mevâkîtu's-şalât", 39, "Bed'ü'l-halk", 15, 16, "Eşribe", 22, "Menâkıbü'l-enşâr", 32, "Mezâlim", 24, "Cihâd", 128, "Hibe", 35, "Tıb", 30, "Rikâk", 18, "İtişâm", 5, "Nikâh", 1; Müslim, "İmân", 58, "Kader", 34, "Tahâret", 1, 87, 89, 91, 92, 93, "Mesâcid", 57, "Zekât", 56, "Eşribe", 134-136, "Müsâkât", 46; İbn Mâce, "Mu'kaddime", 10, "Tahâret", 7, "Edeb", 7, "Et'ime", 13, 22, "Eşribe", 24, "Zebâ'ih", 11, "Zühd", 14, "Şiyâm", 22; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 38, 49, "Eşribe", 5, 16, 20, 22, "Et'ime", 24, 49, 53, "Tetavvuc", 12, "Cihâd", 47, "Edeb", 13, 23; Tirmizî, "Et'ime", 11, 15, 24, 48, "Eşribe", 3, "Edeb", 7, 41, "Da'avât", 86; Nesâî, "Tahâret", 4, 37, "Eşribe", 25, "İmân", 16, "Da'hâyâ", 43, 44; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, XI, 32; Ali b. Rabben et-Taberî, *Firdevsü'l-hikme fi't-tıbb* (nşr. M. Zübeyr es-Siddîki), Berlin 1928, s. 97-120; Sâbit b. Kurre, *Kitâbü'z-Zahîre fi'İlmi't-tıbb*, Kahire 1928, s. 5-30; İbn Huzeyme, *Şahih* (nşr. M. Mustafa el-A'zamî), Beyrut 1395/1975, I, 68; İbn Sînâ, *Def'ü'l-medâri'l-külliyeye 'anil-ebdâni'l-insâniyye* (nşr. M. Zübeyr el-Bâbâ, *Min Mü'ellesâti İbn Sînâ et-tıbbiyye* içinde), Halep 1984, s. 12-73; a.mlf., *el-Urcuze fi't-tıbb* (a.e. içinde), s. 80, 152-168, 195-206; a.mlf., *Tedbirü'l-müsâfirin* (trc. Hazmi Tura, nşr. Fuat Sezgin, *Islamic Medicine* içinde), Frankfurt 1996, XIII, 178-188; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzi, *Ğarîbü'l-hadîs* (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Beyrut 1985, II, 174; Ahmed b. Yûsuf et-Tifâşî, *eş-Şifâ' fi't-tıbbi'l-müsned 'an Seyyidi'l-Mustafâ* (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Beyrut 1988, s. 69-73, 79; Lü'lü'e bint Sâlih b. Hüseyin, *el-Vikâyetü's-şihhiyye 'alâ daw'ü'l-Kitâb ve's-Sünne*, Damman 1989, s. 15-80; İbnü'n-Nefis, *el-Muceze fi't-tıbb* (nşr. Abdülkerîm el-Azbâvî), Kahire 1986, s. 55-66; Şeyzerî, *Nihâyetü'r-rütbe fi talebi'l-hisbe* (nşr. Zâhed el-Arînî), Kahire 1365/1946, s. 22, 33; Zehbî, *et-Tıbbü'n-nebevî* (nşr. Ahmed Rifat Bedrâvî), Beyrut 1990, s. 31-62; İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbbü'n-nebevî* (nşr. Abdülğani Abdülhâlık v.dğr.), Kahire, ts., s. 166-172; İbn Meymûn el-Endelüsî, *Fi tedbirü's-şihha* (nşr. Fuat Sezgin, *Beiträge zur Geschichte der Arabisch-Islamischen Medizin* içinde), Frankfurt 1990, V, 91-129; Louis J. Bragman, "Maimonides on Physical Hygiene", a.e. içinde, s. 238-241; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II,

52; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 415; R. K. Harrison, "Healing, Health", *IDB*, II, 541-548; Sami K. Hamarneh – Munawar A. Anees, *Health Sciences in Early Islam*, Washington 1983, I, 113-198; Bedi N. Şehsuvaroğlu v.dğr., *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984, s. 47; Ahmed Urve, *el-Vikâye ve hıfzu's-şihha 'inde İbn Sînâ*, Dimaşk 1986; M. Nâzım en-Nesîmî, *et-Tıbbü'n-nebevî ve 'ilmü'l-hadîs*, Beyrut 1987, II, 33-47, 390; Seyyid el-Cemîlî, *el-İcâzû't-tıbbi fi'l-Ğur'ân*, Beyrut 1987, s. 137-144, 267-271; Muhammed el-Arabî el-Hattâbî, *et-Tıbb ve'l-etıbbâ' fi'l-Endelüsî'l-İslâmiyye*, Beyrut 1988, II, 11-23, 189-243; Ömer b. Mahmûd b. Abdullah, *et-Tıbbü'l-vikâ'î fi'l-İslâm*, Devha 1990, s. 17-20; Abdülhay el-Kettâni, *et-Terâtibü'l-İdâriyye* (Özel), II, 210-223; Günay Tümer – Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1993, s. 156; Ali Rıza Karabulut, *Tıbb-ı Nebevî Ansiklopedisi*, Ankara 1994, II, 563-567; Ahmet Turhanoğlu, *Hadislerde Koruyucu Hekimlik* (Türkçe lisans tezi, 1996, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 18-62; Eli Davis, "Hygiene", *EJd.*, VIII, 1140-1141.

NEBİ BOZKURT

Osmanlılar'da Hıfzıssihha. Osmanlılar'da genel halk sağlığına ilk dönemlerden itibaren önem verilmiştir. İlk Osmanlı kroniklerinde, özellikle savaşlardan sonra ortada kalan cesetlerin derhal gömülmesinin emredildiğine dair bazı bilgilere rastlanmasından çıkabilecek salgın hastalıklara karşı birtakım tedbirlerin alındığını gösterir. Öte yandan Osmanlı ordusu hakkında bilgi veren bazı yabancı seyyahlar da genel temizlik kurallarına nasıl titizlikle uyulduğunu anlatırlar. Meselâ Habsburg elçilik heyetinin başında bulunan Busbeke, Osmanlı ordugâhında gübre yığınının veya süprüntülere rastlanmadığını, bunların ya yakılarak imha edildiğini ya da çukurlara gömüldüğünü belirtir (*Türk Mektupları*, s. 201). Fâtih Sultan Mehmed'e atfedilen bir vakıf kaydında temizlik konusunda alınan bazı tedbirlerle dair bilgilere rastlanır (*Yeni Türkiye*, I/5, s. 7). Burada, İstanbul'un her sokağı için ikişer kişinin görevlendirilerek bunların kireç tozu veya kömür külüyle tükürükleri temizlemeleri, ayrıca ayın belli günlerinde kapı kapı dolaşarak evde hasta olup olmadığını araştırmaları ve bu görevlilerin ücretlerinin vakfedilen dükkânların kira gelirlerinden karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Halk sağlığı açısından sokakların ve meydanların temiz tutulması gerekli görüldüğünden bu konuda da zaman zaman emirler yayımlandığı bilinmektedir. Meselâ 1539 tarihli bir yasaknâmede Edirne subaşıasına sokakların temizlenmesi için tâlimat verilmiş, hiç kimsenin ev ve dükkânının önüne çöp dökmemesi, hamamların pis sularının sokaklara akıtılmaması, bu amaçla yapılmış